1. A középkori gondolkodásmód

Joen, a festő

1516-ban, a Luther-féle tételkiszögezés előtt egy évvel egy németalföldi festő meghalt a pestisjárványban. A neve Jheronimus van Aken volt, de a szomszédai csak „Joen, a festő" néven emlegették. A képeit viszont Jheronimus Bosch néven szignózta.

Bosch életének nagy részét az igencsak fura nevű 's-Hertogenbosch városkában[6] töltötte (innen származik művészneve is), ahol a piactér északi részén lévő házban lakott. Bosch élete és festményei egyedi, megrázó erejű, egyesek szerint az elmebajt súroló betekintést nyújtanak a középkori gondolkodásmódba. Képein olyan észbontóan bizarr teremtményeket ábrázol, amelyekhez foghatókat addig biztosan nem, de talán azóta sem talált ki ember. Mindent lefestett mennytől pokolig, s még azon túl is. (Most, hogy belegondolok, még a mennyország is meglehetősen pokolian néz ki a képein. Még a „realisztikusan" megfestett emberei is groteszkek – de hát talán nincs is az igazi embernél groteszkebb dolog.)

Bosch-képeket nézegetve nehéz nem arra gondolni, hogy elég sokat szívhatott ugyanabból, mint amit a mai hollandok szívnak. De Bosch képzelőereje, bármennyire is egyedi volt, kizárólag a középkoriság felszippantása miatt volt ennyire elképesztő. Annak a középkori világnak a tájképeit és elmeállapotát festette meg, amiben Luther is felnőtt.

Ami talán elég sok mindent megmagyaráz.

---

6 Nem elírás. Tényleg az a neve, hogy 's-Hertogenbosch. A városka neve összevonás a holland *des Hertogen bosch* kifejezésnek, ami annyit tesz, hogy „a herceg erdeje". (Mintha csak úgy hívnánk a háromszéki várost, hogy *'siszentgyörgy* – a ford.)

Egyik festménye, *A vándor* egy házalószerű embert ábrázol, aki alig tudja összekaparni a mindennapi falatra valót. Öregszik. Ösztövér, őszül a haja, borostás. Háta vesszőből font kosara alatt görnyed. Egyik kezében kalap, amivel az esőcseppektől, netán a szúró naptól védekezne. Másik kezében pálca, bunkós végével egy kutyát próbál távol tartani. Egyik lábán fásli, ami azt sugallja, hogy már megharapta valami. A nadrágja lyukas a térdénél. Egyik cipője már a múlté, helyette papucsot kényszerül hordani. Ma valamelyik hipszter-havilapban bérelt helye lenne, de ott és akkor nem a legjobb napja van.

Bosch: A vándor

Az ember mögött a távolban egy ház van. Alsónemű lóg az ablakból, egy nő és egy katona csókolóznak a küszöbön. Az emeleten egy másik nő. A házon cégér, rajta egy hattyú. Egy fogadó ez, egyúttal bordélyház.[7] A sarkon túl egy ember épp a házfalra vizel.

Eléggé egyszerű világ ez. Hideg, sáros és nehéz. Tele van veszéllyel, betegséggel és kísértéssel. Mitől lehetne jobb ennek a szegény embernek az élete? Egyvalamitől. A távolban, egy lezárt kapu mögött egy domb sejlik fel.

A dombon pedig egy magas, vékony kereszt.

Egy másik világ

A középkori Európa életét teljesen áthatották és megszabták a keresztény hitvilág rítusai és szokásai. Az emberek az egész évet a keresztény kalendárium köré szervezték: advent és böjt, húsvét és karácsony. A hetek egyformák voltak: pénteken koplaltak, vasárnap pihentek. Volt néhány ünnepnap, amivel helyi szentek cselekedeteit vagy Jézus és Szűz Mária életének bizonyos – vélt vagy valós – történéseit megtisztelték. Ezek a szent napok felüdülést jelentettek abban az életben, ami nagyrészt szüntelen, könyörtelen gürcölésből állt.

Az élet kemény volt. Szöges ellentéte egy habostortának. (Nem tudom, mi lenne a habostorta szöges ellentéte, de Bosch biztosan megfestette valahol.) A világ tele volt bizonytalansággal és szorongással. Bármikor jöhetett egy újabb betegség, ami seperc alatt elvisz, és senki se tudta, hogy miért. A pestis olyan mértékben söpört végig Nyugat-Európán a tizennegyedik század közepén, hogy 1450-re a népesség az 1350-es szint 60–75%-a alá süllyedt.[8] Ilyen felfoghatatlan események-

7 Fontos ám a szimbólum: a hattyú az egyike azon ritka szárnyasoknak, amelyeknél a hímnek hímvesszője van. Lám, szórakoztató és informatív is vagyok!

8 Firenze lakosságának 45–75%-a veszett oda. Velence 60%-a pusztult el a pestis első tizennyolc hónapja alatt.

kel szembesülve nem csoda, hogy az embereknek kellett valamilyen bizonyosság: hogy valahol, valamikor, valahogyan jobb lesz az élet. És az egyház megadta nekik ezt a bizonyosságot. A katolikus egyház ragaszkodott a megváltás, a paradicsom elérésének reményéhez. Egy olyan élet reményéhez, ami mindenképpen kevésbé sáros, hideg és trágyaszagú, mint a valódi, ami körülvette az embereket.

A templomok is úgy voltak kitalálva, hogy ezt egyértelművé tegyék. Manapság megszoktuk a szerényebben kinéző templomokat (és ez szintén a reformációnak köszönhető), hacsak nem egy turistákkal teli nagyobb katedrálisra gondolunk, netán azokra az amerikai gigatemplomokra, ahol füstgép, lézershow és rocksztár-komplexusos prédikátorok nyomják a show-t. Ma nagyjából minden egyszerű, letisztult és visszafogott színvilágú (főleg a plébános). De ha Bosch idejében léptél be egy templomba, csurig dekorált, színejátszó helyre kerültél, ahol még a bejárat is cifra szobrokkal volt tele, a falakra pedig bibliai történetek vagy a népszerűbb szentek életei voltak felfestve. A színes üvegablakok csak úgy sugároztak, gyertyák fénye remegett mindenhol, a levegőben tömjénillat terjengett.

Nemcsak a környezet, hanem maga a mise is úgy volt megtervezve, hogy egy másik, jobb, csábító világba kukkanthass be általa. A kórushangok, a színes és fényűző ruhában díszelgő papok mind-mind a túlvilági szépség és titokzatosság érzetét keltették. A kulcsszó a *titok*: először is, a liturgia latinul zajlott, amit kevesen értettek (sokszor még azok sem, akik előadták). Másodsorban pedig a templom közepén rendszerint egy választófal[9] is volt, ami a legszentebb pillanatokat egyszerűen elzárta a hívek elől. Egy szép napon persze részt vehetsz ezekben a szent misztériumokban. Majd, a mennyben. De itt, lenn a földön csak nézegethetsz, nem érinthetsz.

9 Ez az úgynevezett *szentélyrekesztő*: a kereszten lévő Krisztust ábrázolta, Máriával és Jánossal az oldalán.

Sőt, igazából még a mennyország ígéretét is alaposan őrizték. Mert hát hogyan is lehetne bárkit beengedni oda? Nem, még akkor és ott is volt bürokrácia, határőrség és bevándorlás. Egy kapun kellett átlépned, azt a kaput pedig az egyház védte. Az egyház szabta meg, hogy ki lehet megváltva, és ki nem. A megváltás ügyintézésére pedig a sákramentumok szolgáltak.

Hét sákramentum és más hókuszpókuszok

A sákramentum, avagy a szentség a katolikus egyház különleges, szent intézménye. Hétféle ilyen szentséget szabtak meg: a keresztség, a megerősítés, az eucharisztia, a bűnbánat, a házasság, az ordináció, valamint az utolsó kenet.[10] Ezek közül öt – a keresztség, a megerősítés, az eucharisztia, a bűnbánat és az utolsó kenet – hívek és egyháziak számára egyaránt elérhető. Egyikük, a házasság kifejezetten a híveknek,[11] az utolsó, az ordináció pedig kifejezetten a klérusnak volt kitalálva.

Születése után kevéssel minden kereszténytet megkereszteltek – effektíve minden európai csecsemő az egyházba született. Később következett a megerősítés, avagy a bérmálás szentsége, amivel hivatalosan is kaptál egy plecsnit a katolikus klubtagsági kártyába.

A következő a bűnbánat, ami egyfajta periodikus lélekalkalmassági vizsga. A keresztények legalább évente egyszer elmentek gyónni, amelynek végén kaptak a paptól egy penitencia-receptet. Az egyház

10 Az évszázadok folyamán folyamatosan változott, hogy mi minősül sákramentumnak, és mi nem. A korai egyházban csak kettő volt: a keresztség és az eucharisztia. A katolikus teológia bővítette ki ezt a fent olvasható hétre. A lista 1150 környékéről származik, és csak 1439-ben fogadta el a firenzei zsinat. Azóta több egyház is beiktatta a kávézás sákramentumát, netán a kepefizetés szentségét a hivatalos listába.

11 Nem mindig volt lehetetlen házasodni a papi rend tagjainak: csak 1139 után lett hivatalos a tiltás, leginkább az egyházi vagyon örökösödési vitái miatt. Csak a tizenegy-tizenkettedik század környékén kezdte a nyugati keresztény egyház a házasodás szentségét hirdetni.

8. Diéták és disputák

Ecki-pecki

Mindeközben hatalmas erők döngették a budiajtót.

A figyelem némileg elterelődött Lutherről és a kilencvenöt tételről, ugyanis éppen császárválasztás közeledett. Miksa kaiser végre tényleg hasznát vette a folyamatosan magával hurcolt koporsónak, és az unokaöccse, a mindössze huszonegy éves Károly lett az új császár. Károly Spanyolország királya volt, holott birtokai nagy része Ausztriában volt, ő maga meg flamand volt. Hát igen, a Szent Római Birodalom ennyire zűrzavaros világ volt. Na már most, az új császár új hatalmi berendezkedést is jelentett, így a pápa ismét a pimasz szerzetes felé fordíthatta ábrázatját: 1519-ben elhívták Luthert Lipcsébe egy nyilvános vitára.

Ezúttal a méltán lenyűgöző Johann Eck doktort küldték ki ellene, aki egy ingolstadti teológiaprofesszor volt. Ecknek akkorra már volt egy Luther-ellenes könyve, amiben kitámadta a kilencvenöt tételt, és amiről Luther úgy panaszkodott, hogy „minden tanításomat gyalázta és nyilvánosan kigúnyolta”.[83] Zsák a foltját.[84] Maga a vita egyébként eleinte nem is Luther és Eck között, hanem Eck és Luther egyik kollégája, Andreas Karlstadt között zajlott (rá visszatérünk később). Luther mindössze Karlstadt tanácsosaként ment oda, de nyilván nem lehetett sokáig távoltartani a rivaldafénytől.

83 Stromp László, Virág Jenő fordítása.

84 Luthernek az esett rosszul igazából, hogy Eckre sok ideig barátként gondolt: „Ami a legjobban fáj az, hogy nemrég jó barátság szövődött közöttünk” – írta.

A bal sarokban Dr. Eck, az „ingolstadti elefánt”

Eck a pápai hatalomra összpontosított. Honnan ered – emberi vagy isteni rendeltetésű? Luther azzal válaszolt, hogy a korai, keleti egyház sohasem esküdött fel a pápának, tehát történelmi értelemben teljesen lehetséges egyszerre kereszténynek és a pápától függetlennek is lenni. Eck a következő kérdéssel kontrázott: hol van a végső szó, a pápánál vagy a Bibliában? Luther nyilván a Szentírással érvelt, és azt mondta, hogy nincs szüksége a pápára ahhoz, hogy a Bibliát megértse. Eck ezért Luthert az „elátkozott és pokoli” eretnekek, Wycliffe és Husz tanítványának kiáltotta ki.

Luther bármilyen eretnekséget tagadott, de aztán valami igen furcsa dolgot művelt. Mondhatni vakmerőt. A vita egyik szünetében félrevonult, és beleolvasott Husz tanításaiba. És rájött, hogy valójában igenis egyetért Husszal. No, de nem ez volt a vakmerő dolog – hanem az, hogy Luther, amint visszatért a vita szorítójába, azt mondta, hogy

Husz tanításaiban „sok igaz keresztény és evangéliumi dolog van, amit az egyház nem ítélhet el".

Most már többről volt szó, mint a búcsúcédulák árusításáról. Sokkal, de sokkal többről. Huszt az egyház eretnekként ítélte el és végezte ki, egy ilyen ember mellett való kiállás pedig egy újabb határ áthágását jelentette. Mi vette rá Luthert erre az (át)lépésre? Lehet, hogy a torony/klotyóélmény volt, de az is lehet, hogy eddigre már akkorára duzzadt a Luther-párti közvélemény, hogy méltán érezhette: nincs többé egyedül. Bármi is legyen az oka, a vita egy újabb fordulópontot jelentett Luther életében. Mostantól kristálytiszta volt számára, hogy az igazi ellenség – no persze az ördög meg a háborgó belek mellett – a pápa volt. Ha a pápa feljebbvalónak mondja magát a Szentírásnál, akkor hogyan is lehetne megreformálni az egyházat mindössze a Szentírás alapján?

Eck olvadozott a gyönyörűségtől. Ennél többre nem is volt szüksége – gondolta, Luther saját magát inkriminálta! Eck rögvest írt a pápának, hogy azonnal intézkedjen Luther ellen. A kölni és a leuveni egyetemek Luther-ellenesnek nyilvánították magukat, és elkezdték elégetni a könyveit.

A könyvégetés – prűdebb nevén biblioklasztázia – az egyházújítás egyik legjellemzőbb tevékenysége volt, mondhatni ezzel járult hozzá a reformáció a globális felmelegedéshez. Mindkét oldal űzte,[85] de mindig inkább szimbolikus, mint konkrétan hasznos tevékenységként, a már kinyomtatott és mindenfelé terjesztett írásokat ugyanis igen nehéz volt elhallgattatni. Elégetsz egy könyvet, valaki máshol nyom belőle egy másik kiadást; bezársz egy nyomdát, kettőt nyitnak a helyére.

Erasmus írta: „Könyveinek égetése talán kiűzi Luthert a könyvtárakból; hogy az emberek szíveiből ki lehet-e űzni, már nem vagyok biztos."

85 Az első nagy nyilvános könyvégetés a kilencvenöt tétel kiadása után történt Wittenbergben. A diákok összeszedtek nyolcszáz darabot Tetzel Luthernek írt válaszából, és Luther nagy pironkodására elégették őket.

TOP REFORMÁTOROK

Luther Márton

Született: Eisleben, Németország, 1483.

Meghalt: Wittenberg, Németország, 1546.

Más néven: Martin Luder, A wittenbergi csalogány

Vele kezdődött minden! A búcsúcédulák miatt szított vitát 1517-ben, végül a hit általi megigazulás és a Szentírás feljebbvalósága a reformáció alaptanaivá váltak. Termékeny és nagy hatású író volt, durva és tüzes prédikációi és írásai örökre megváltoztatták a történelem menetét.

Fun Fact: Luther szerette a zenét, és lanton is tudott játszani. Luthier Márton is lehetett volna.

Befolyás: **95**
Teológiai jelentőség: **80**
Arcszőrzet: **0**
Búskomorság: **30**
Szitkozódó-tehetség: **86**
Kalapminőség: **20**
Erőszakoskodásra való hajlam: **10**

GYORSAN MEGSZABADULNA FELESLEGES KILÓITÓL?

Próbálja ki a

WORMSI DIÉTÁT

A legújabb étkezési őrület a Szent Római Birodalomba is elérkezett! Ez a Reichstag hatékonyabban égeti a zsírt, mint a többi!

„Megannyi kilót elhagytam a Wormsi Diéta módszerével. Főleg azért, mert annyira undorító minden, hogy inkább éhen halok."

Z-né

talán még inkább, mint egy kolostor vagy egy apácazárda. A reformáció előtt a férfiak és a nők külön ültek vagy álltak a templomban, de amikor bevezették a pad intézményét, végre egymás mellé ülhettek – családként.

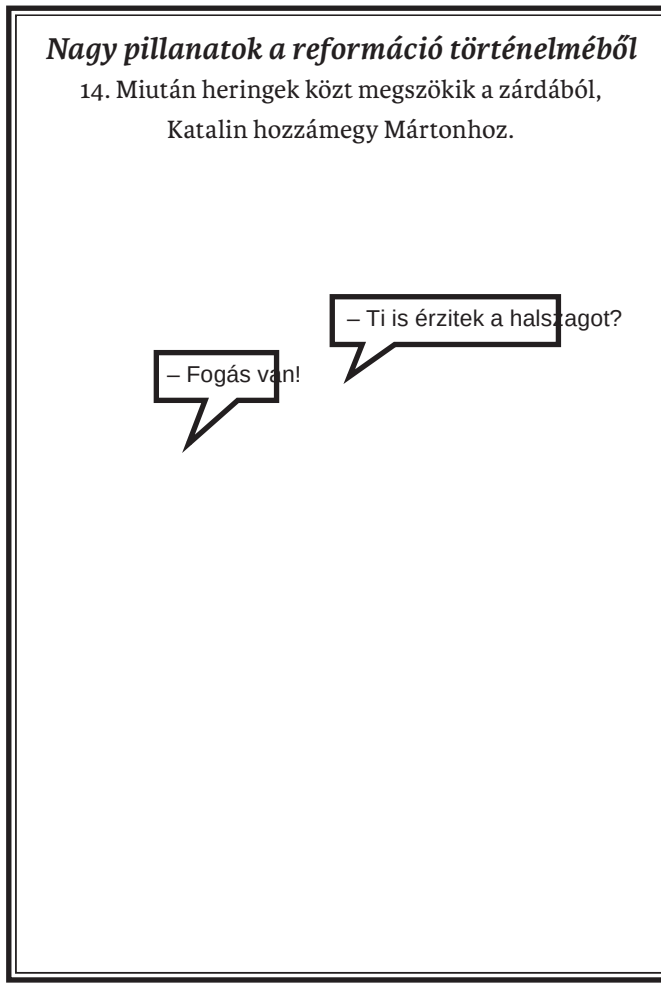

16. A radikálisabb reformáció

Baptisták és kék kabátok

A Zürichben történtek egyértelműen tükrözték azokat a reformokat, amelyeket Karlstadt még Wittenbergben próbált foganatosítani, és amelyeket Luther még idejében leállított. Zwingli sokkal tovább merészkedett az egyházújításban Zürichben, mint amennyire Luther jutott Wittenbergben. De még így is voltak svájciak, akik úgy gondolták, hogy ez sem elég.

Lehet, hogy a magaslati levegő teszi, de a helvét reformok mintha egyenesen az emberek fejébe szálltak volna. Zürichben megjelent egy új, még radikálisabb protestáns gondolkozásforma, ami megpróbálta kizwinglizni magát Zwinglit is. Az 1523-as vita környékén indult el, pont akkor, amikor a tanács mindenkit arra intett, hogy nyugodjanak le egy kicsit. Ez volt az a gyűlés, amelyiken a misézés eltörlését éppen felfüggesztették egy időre, ez pedig alaposan felbőszítette Zwingli két követőjét, Conrad Grebelt és Felix Mantzot. Azzal vádolták meg Zwinglit, hogy tétovázik, kompromisszumokat köt, sőt, talán be is rezelt – hogy tudniillik csak olyankor fordult a katolikus doktrína ellen, amikor már veszélytelenül megtehette, és amikor engedélyt kapott rá a tanácstól.[142]

Grebel, Mantz és még páran kiváltak az eredeti mozgalomból, és elkezdtek összejönni, hogy alaposabban kiismerjék a Bibliát. Épp az Apostolok cselekedetein rágták át magukat, amikor kiókumlálták, hogyan működik a hittérítés. Először van a prédikáció, a prédikáció megtérésre sarkall, a megtérés elvezet a hithez, a hit pedig a kereszt-

142 Akkorát nem tévedtek. Lutherhez hasonlóan Zwingli is rájött, hogy szükség van egy bizonyos mértékű tekintélyre ahhoz, hogy véghez vihesse terveit. Mi több, Zwingli egészen 1525 májusáig, a szertartás hivatalos eltörléséig folyamatosan misézett.

séghez. Hát tessék. Ha mindegyik négyzetet kipipálod, meg is vagy. Aztán az egyházra vetették vigyázó szemeiket, és rájöttek, hogy az egyáltalán nem a megfelelő sorrendben csinálja a dolgokat. Az általuk kitalált Rendes Kereszténnyé Válás Négylépéses Konverziós Programja © szerint a keresztel(ked)és az *utolsó* lépés azok számára, akik meghallották és megértették az üzenetet. De a katolikus egyház mindennél *előbb* keresztelte meg az újszülötteket, pedig szegény kicsik még az első lépéshez sem jutottak el – ami az lett volna, hogy maradjanak ébren legalább egy prédikáció erejéig (s hol van még onnan a megtérés). Ha a Zwingli-féle érvelés szerint a sákramentumoknak önmagában nincs semmilyen misztikus ereje, csak a hit kifejezésének szimbolikus eszközei, akkor ez a keresztelésre is vonatkozik: a hívők számára van kitalálva, mégpedig azért, hogy tudják kifejezni a hitüket.

Grebel nem lelt a Bibliában példát a gyermekkeresztségre, felnőttek megkeresztelkedésére viszont igen. Úgyhogy megtagadták a gyermekkeresztség hagyományát, helyette a felnőtt hívők megkeresztelését hirdették.[143] Zwingli gyűlölte őket. Pszeudobaptistának meg katabaptistának (kb. „ellen-keresztelkedők") gúnyolta őket, de a csúfnév, ami végül rajtuk maradt, és amit a mai napig használnak, az az „anabaptista". Ami újrakeresztelőt jelent.[144]

Ezek a radikálisok más dolgokat is átvettek az Újtestamentumból. Nem voltak hajlandóak esküt tenni, hiszen Jézus kimondottan megparancsolta nekik, és sokan megtagadták az erőszak használatát is. Jézus ugyanis azt mondta, hogy „szeresd ellenfeleidet", valamint, hogy „aki megüt téged a jobb arcodon, fordítsd oda neki a másikat is". Ők pedig pontosan így tettek.[145]

143 Előbbit pedobaptizmusnak is nevezik, utóbbit pedig kredobaptizmusnak. Nem hangzik túl jól magyar szövegkörnyezetben. (A ford.)

144 Bizonyos régi szövegekben „keresztségismétlő". (A ford.)

145 1524 októberében Karlstadt megérkezett Zürichbe, hogy az anabaptistákkal találkozhasson. A találkozónak végül nem lett különösebb eredménye. Grebel Münzernek is írt levelet, és arra kérte, hogy ne ragadjon fegyvert. A levél olvasatlanul érkezett vissza a feladóhoz.

A radikális eszmék epicentruma Zollikonban, Witikonban és Hönggben volt, aminél három furcsább falunevet akkor sem lehet találni, ha egy anabaptistát véletlenszerűen ráültetnénk egy középkori nyomdagép betűire. Itt éltek és prédikáltak ők – és amikor a zürichi hatóságok megtudták, hogy a falubeliek nem hajlandók megkeresztelni a csecsemőiket (Zollikonban a keresztelőmedencét konkrétan szétverték), azt tették, amit a tanácsok ilyenkor tenni szoktak: újabb sürgősségi tanácsülést hívtak össze, amelyben megerősítették, hogy a gyermekkeresztség igenis helyes dolog. 1525. január 17-én a tanács törvénybe iktatott egy határozatot, miszerint azt, aki a születéstől számítva legtöbb nyolc napon belül nem hozza el újszülött gyermekét keresztelőre, száműzik a városból. Grebelt és Mantzot felszólították, hogy fejezzék be a hittérítést és az illegális gyülekezést.

Erre az anabaptisták azzal válaszoltak, hogy négy napra rá, Mantz édesanyjának házában tartottak egy… mi mást, mint illegális gyűlést. Ezen az összejövetelen Grebel még határozottabban a tanács ellen ment azzal, hogy megkeresztelt egy George Cajacob nevű volt katolikus papot, akinek a beceneve Blaurock, azaz Kékruhás volt.[146] A többiek pedig Blaurockot kérték meg arra, hogy keresztelje újra őket. „Egymást erősítették meg az evangélium szolgálatában, és elkezdték megtartani és tanítani a hitet. Ezzel kezdődött leválásuk a világtól és annak gonosz munkálkodásaitól" – jegyezte fel egy krónikásuk.

Zwingli rögtön a tettek mezejére lépett. A leválás ugyanis tényleg problémás volt. Mert a csecsemőkeresztség az összefogásról szólt: hogy mindenki minél hamarabb az egyház része legyen. A társadalmat összekötő finom szövet része. Grebel ötlete viszont a kereszténységet egyfajta önként választható szervezetté csökevényesítette volna, amibe opcionális belépni. A leválni akarókat Zwingli egy hirtelen mozdulattal tehát ténylegesen le is választotta: száműzte őket a városból.

146 A becenevét onnan kapta, hogy felszólalt az egyik gyűlésen, de senki nem emlékezett a nevére, így hát úgy hivatkoztak rá, mint a „kék ruhás pasas"-ra. Ezt nem gondoltad volna, mi? Később a mozgalom befolyásos vezetője lett.